

De Europese wortels van Engeland (tot 1066)

De vroegste bewoners van de Britse eilanden – waar naast het grootste eiland Groot-Brittannië ook het eiland Ierland, de Kanaaleilanden en het eiland Man toe worden gerekend – waren zonder enige twijfel afkomstig van het Europese continent. De verste voorvaderen van de Engelsen, Schotten, Welsh en Ieren maakten de oversteek toen de eilanden nog via een landbrug verbonden waren met het continent. In Norfolk aan de Britse kust zijn voetstappen gevonden die worden gedateerd op 800.000 jaar voor het begin van onze jaartelling. Toen de zeespiegel steeg aan het einde van de laatste ijstijd, raakte het huidige Ierland los van Groot-Brittannië, dat op zijn beurt gescheiden werd van het continent door de Noordzee en het Kanaal. Dat betekende niet dat er een einde kwam aan de komst van Europeanen van het vasteland. In de ijzertijd migreerden Keltische stammen vanuit de noordelijke uitlopers van de Alpen naar de Britse eilanden en vanaf 43 na Christus veroverden de Romeinen stapsgewijs bijna heel het dunbevolkte eiland Groot-Brittannië. De imposante Muur van Hadrianus, waarvan delen nog altijd in de omgeving van de Engels-Schotse grens te zien zijn, vormde uiteindelijk de noordgrens van de Romeinse provincie Britannia.

De Romeinse kolonisatie verliep echter niet zonder slag of stoot en de koude kolonie in het verre noorden was nooit erg geliefd in Rome. In het jaar 410 trokken de Romeinen zich na bijna 400 jaar definitief terug uit Groot-Brittannië. Een verzoek van de Keltische Britten om Romeinse hulp tegen aanvallen van vijandige Germaanse stammen

vanaf de andere kant van de Noordzee, werd vriendelijk doch dwingend afgewezen door de Romeinse keizer Honorius. Hij had zelf de grootst mogelijke moeite om de Visigoten het hoofd te bieden en kon de Britten niets anders bieden dan het advies om het heft in eigen handen te nemen.

Zonder de hulp van Romeinse legioenen konden de Britten weinig uitrichten tegen de Angelsaksen, de verzamelnaam voor de van de Noord-Duitse Laagvlakte afkomstige Germaanse stammen die vanaf de vijfde eeuw Engeland koloniseerden tijdens de grote volksverhuizingen. De Keltische Britten werden door de Angelsaksen verdreven naar het huidige Schotland, Wales en Ierland. De invasie van de Angelsaksen was een dramatische gebeurtenis voor de Keltische Britten, maar recent onderzoek wijst uit dat de eerste Angelsaksische stammen zich al onder Romeinse heerschappij in de kustgebieden vestigden. Hun komst kwam dus niet helemaal als een verrassing.

In de vroege middeleeuwen ontstond uit verschillende Angelsaksische koninkrijken langzaam maar zeker het koninkrijk Engeland. Dat gebeurde onder druk vanuit Europa: alleen samen konden de Angelsaksische koninkrijkjes voldoende gewicht in de schaal leggen in de strijd tegen de Vikingen. Die waren afkomstig uit Scandinavië en zagen een mooie prooi in het welvarende Engeland, dat floreerde dankzij gunstige omstandigheden voor landbouw en goede handelscontacten met Europese kustgebieden.

Na de eerste plundertochten aan het einde van de achtste eeuw, waarbij Angelsaksische nederzettingen aan de kust in de as werden gelegd, hadden de Vikingen in de loop van de negende eeuw vanuit Denemarken en Noorwegen met grof geweld ongeveer een derde van Engeland weten te veroveren. Met vereende krachten lukte het de Angelsaksen onder leiding van Alfred de Grote, Eduard de Oudere en Æthelstan in de eerste helft van de tiende eeuw om de Vikingen te verdrijven.

Religie was een belangrijke motivatie in de strijd tegen de niet-christelijke Vikingen. Nadat Ierland al in de vijfde eeuw was geker-

stend door de heilige Patricius, wat overigens nog altijd uitbundig wordt gevierd op 17 maart, had het christendom in de zevende eeuw ook vaste voet aan de grond gekregen in Groot-Brittannië. Deze kerstening zorgde voor een hechte band met het Europese vasteland. De paus in Rome was ook in het koninkrijk Engeland het hoogste kerkelijke gezag. De Angelsaksen voelden zich onderdeel van de *christianitas* of de christenheid. Net als in de rest van de Europa zagen zij zich eerst en vooral als christen, al was er na het verdrijven van de Vikingen ook wel een ontluikend gevoel van nationale trots.

Æthelstan wordt wel gezien als de eerste koning van Engeland. Hij kon beschikken over een voor die tijd imposant bureaucratisch apparaat, dat in het leven was geroepen om de strijd tegen de Vikingen te organiseren. Engeland kende een universele belasting (het zogeheten ‘Danegeld’), een breed geaccepteerde munt, een efficiënt stelsel van bestuur en rechtspraak én een snel te mobiliseren leger. Het gebruik van het Angelsaksische Engels was wijd verbreid in het overheidsapparaat. Het koninkrijk Engeland wordt daarom door sommigen dan ook wel beschouwd als een van de eerste natiestaten van Europa.

Het goed georganiseerde koninkrijk bleek voor de Angelsaksen echter geen garantie voor succes. In 1016 wist Vikingkoning Knoet de Grote met een leger van 20.000 Vikingen in 200 schepen Engeland toe te voegen aan zijn koninkrijk, dat op zijn hoogtepunt ook Noorwegen, Denemarken en een deel van Zweden omvatte. De Vikingen waren inmiddels ook tot het christendom bekeerd. Als christelijk koninkrijk onderhield Engeland goede banden met het Heilige Roomse Rijk, een gebied waar van oudsher veel handel mee werd gedreven, en Knoet haalde die banden nog eens aan. Zo woonde hij in 1027 in Rome de kroning van zijn goede vriend Koenraad II tot keizer van het Heilige Roomse Rijk bij en ging hij tevens op audiëntie bij de paus. De dood van Knoet was in Engeland het startschot voor langdurige dynastieke verwickelingen, die uiteindelijk werden beslecht met een nieuwe invasie.

In 1066 landde Willem de Veroveraar vanuit zijn Noord-Franse hertogdom Normandië bij het Zuid-Engelse Hastings. Hertog Willem claimde op basis van familiebanden de Engelse troon. Die werd op dat moment bezet door koning Harold II, die in 1066 zijn handen vol had aan het verdedigen van het koninkrijk. Terwijl Willem nog in Normandië wachtte op gunstige weersomstandigheden, had Harold in het noorden van Engeland in de Slag bij Stamford Bridge een Noors invasieleger, onder aanvoering van zijn eigen ambitieuze broer Tostig en de Noorse koning Harald Hadrada, verslagen. Tostig en Hadrada kwamen beiden op het slagveld om. Dat was het einde van Noorse aanspraken op de Engelse troon, maar de claim van Willem stond nog steeds. Sterker nog, Willem had de zegen van de paus in Rome en had inmiddels voet aan land gezet en dus moest Harold zich met zijn leger naar het zuiden haasten.

In de ochtend van 14 oktober kwam het bij Hastings tot een veldslag tussen het Angelsaksische voetvolk van Harold en het Normandische leger van Willem, dat bestond uit infanterie, cavalerie en boogschutters. Beide legers telden ongeveer 8.000 man, maar de wapenrusting van de Normandiërs was veel moderner. Zo waren de Normandische edellieden voorzien van harnassen. De vermoede Angelsaksen weerden zich in eerste instantie in een hechte formatie krانig tegen de aanvallen van Normandische ridders, maar toen ze zich door een geveinsde vlucht lieten verleiden tot een tegenaanval stortten de Normandiërs zich op het Angelsaksische voetvolk. Volgens de meeste kronieken werd Harold getroffen door een pijl in zijn rechteroog, waarna hij bruut in stukken werd gehakt door vier Normandische ridders. Het was een keerpunt in de strijd. Toen de zon onder ging waren de Angelsaksische overlevenden de bossen in gevlucht. Harold was dusdanig verminkt dat zijn minnares erbij moest worden gehaald om zijn stoffelijk overschot te identificeren.

De Slag bij Hastings betekende het einde van de Angelsaksische heerschappij over Engeland. Willem de Veroveraar werd op kerstdag tot koning gekroond. De Normandiërs konden een goed georganiseerd

koninkrijk overnemen en plaatsten hun eigen bestuurders aan het hoofd. Vierduizend Angelsaksische edelen verloren hun bezittingen aan tweehonderd Normandische baronnen en bisschoppen. Wie zich verzette werd gedood. Naar schatting kwam een vijfde van de Angelsaksische bevolking, ongeveer 200.000 mensen, om het leven bij de machtsovername. Hun plaats werd ingenomen door een gelijk aantal immigranten uit Normandië, Frankrijk en Vlaanderen.

Een paar jaar later werd de Slag bij Hastings vereeuwigd in het tapijt van Bayeux, een geborduurd stripverhaal *avant la lettre*. Het feit dat de Franse president Emmanuel Macron in januari 2018 aanbood om het tapijt in 2022, wanneer het museum in Bayeux wordt verbouwd, voor het eerst in 950 jaar uit te lenen aan een Brits museum heeft dan ook grote symbolische waarde. Het jaar 1066 wordt in de Britse geschiedenisboeken gezien als een sleuteljaar. Niet voor niets draagt een luchtige samenvatting van de Britse geschiedenis de titel *1066 and all that*. Wanneer voor het gemak de machtsovername door Willem III van Oranje in 1688 niet wordt meegerekend is Willem de Veroveraar de laatste die erin slaagde om een invasie van het koninkrijk Engeland tot een goed einde te brengen.

Welbeschouwd maakte Willem de Veroveraar het karwei af dat Knoet de Grote vijftig jaar eerder al was begonnen, maar met de Normandische invasie veranderde er iets fundamenteels aan de Engelse relatie met het Europese vasteland. Sinds het vertrek van de Romeinen was de blik vanuit Groot-Brittannië op het noorden en oosten van Europa gericht geweest. Via de Noordzee werd intensief handel gedreven met de Lage Landen en de Noord-Duitse Laagvlakte. Via diezelfde Noordzee ging de grootste dreiging uit van de Vikingen. Niet voor niets richtte Harold II zich eerst op de invasie uit het noorden. Maar na de Normandische invasie zou Groot-Brittannië vierhonderd jaar lang innig verbonden zijn met Frankrijk.

Voet op het vasteland (1066-1337)

De Normandische invasie toonde aan hoe dichtbij het Europese vasteland was. Het Kanaal was geen slotgracht rondom Groot-Brittannië, maar maakte het juist makkelijker om de oversteek te maken. Het zeilschip was tot de Industriële Revolutie verreweg de snelste manier om te reizen. Tot de aanleg van de eerste spoorwegen was een reiziger vanuit Londen sneller in een haven in Noord-Frankrijk of Vlaanderen dan in Noord-Engeland, zeker in de vroege middeleeuwen.

Na 1066 was het koninkrijk Engeland dan ook zeer nauw betrokken bij het continent, in het bijzonder bij Frankrijk. Willem de Veroveraar en de andere Normandische koningen van Engeland waren in de eerste plaats Frans en pas in de tweede plaats Engels. Dat gold ook voor de Plantagenet-dynastie, die vanaf 1154 vanuit het familiedomein Anjou in Frankrijk het stokje overnam van de Normandiërs. Zowel voor het koningshuis als voor adel gold dat er warme familiebanden waren met het continent, in het bijzonder Frankrijk en Vlaanderen.

Het koninkrijk Engeland lag stevig ingebed in de Franse middeleeuwse hofcultuur, die de Normandiërs hadden geïmporteerd. Er werd Frans gesproken aan beide zijden van het Kanaal en alle officiële documenten werden eveneens in het Frans opgesteld.

De Engelse adel, vroom christelijk zijnde, nam in de elfde, twaalfde en dertiende eeuw enthousiast deel aan de kruistochten naar het Heilige Land, de Engelse koningen voorop. De Engelsen deelden de Euro-

pese zorgen dat het christendom werd bedreigd, vooral na de val van Jeruzalem in 1187. Zo stond de Engelse koning Richard I Leeuwenhart – vereeuwigd in de roman *Ivanhoe* van Walter Scott – samen met de Franse koning Filips II en de Heilig Roomse keizer Frederik I Barbarossa aan het hoofd van de zogeheten Derde Kruistocht, die er uiteindelijk niet in slaagde om Jeruzalem te heroveren.

Tot in de vijftiende eeuw hadden de Engelse koningen bezittingen in Frankrijk. In hoge kringen stak men het Kanaal dan ook vaak over. De kronieken uit de tijd van de eerste Plantagenet-koning, Hendrik II, laten zien dat hij eind twaalfde eeuw zelfs meer tijd doorbracht in Frankrijk dan in Engeland. Dat was niet heel verbazingwekkend, want tijdens zijn koningschap waren de Franse bezittingen van de Plantagenets dankzij erfenissen, huwelijken en veroveringen uitgegroeid tot bijna het hele zuidwesten van het huidige Frankrijk. Naast de hertogdommen Normandië, Bretagne, Aquitanië en Gascogne bezaten de Plantagenets ook de graafschappen Anjou, Maine, Touraine, Poitou, Marche, Périgord, Limoges en Auvergne.

Het feit dat de Franse bezittingen van de Plantagenets bestonden uit hertogdommen en graafschappen, toont een belangrijk verschil met het koninkrijk Engeland. De Franse bezittingen waren allemaal lenen van de Franse koning. In Engeland waren de Plantagenets soeverein, maar in Frankrijk moesten zij de Franse koning als leenheer boven zich dulden. Tegelijkertijd waren de Plantagenets de grootste grondbezitter in Frankrijk met meer grond dan de Franse koning zelf. Een conflict was dan ook onvermijdelijk.

De gezamenlijke Derde Kruistocht bleek achteraf gezien het laatste teken van Frans-Engelse vriendschap. Filips II keerde eerder terug uit het Heilige Land en maakte een begin met de verovering van de Franse bezittingen van Richard I. Na Richards dood in 1199 bleek zijn broer Jan zonder Land niet opgewassen tegen Filips II. Alleen Aquitanië en Gascogne, met als belangrijkste stad Bordeaux, bleven behouden voor de Engelse koningen. Even was er zelfs de vrees voor een nieuwe Franse invasie van Groot-Brittannië, maar die kon in 1213

worden afgewend door met een gewaagde aanval de Franse invasievloot onklaar te maken die klaar lag in het Vlaamse Damme, toen nog een voorhaven van Brugge aan het inmiddels dichtgeslibde Zwin.

Na het verlies van het grootste deel van de Franse bezittingen werd het voorkomen van een nieuwe invasie een belangrijk onderdeel van de Engelse strategie. Engeland was in de vroege middeleeuwen nog geen zeemacht van betekenis. Wie genoeg schepen wist te verzamelen kon vrij eenvoudig met een invasieleger naar Groot-Brittannië varen. Middeleeuwse koningen maakten voor dat doeleinde vaak gebruik van tijdelijk gevorderde koopvaardischepen, soms aangevuld met enkele oorlogsschepen. Permanente nationale vloten waren iets van later tijden: de geboorte van de Britse Royal Navy liet nog even op zich wachten.

Om ongenode gasten tegen te houden namen de Engelsen hun toevlucht tot een andere oplossing: de verdediging van het eiland moest aan de andere kant van het kanaal gebeuren. Engeland was veilig wanneer de havensteden van waaruit een invasievloot kon vertrekken in Engelse handen waren. Vlaamse en vooral Franse havens werden gezien als de buitenmuren van het koninkrijk.

Sowieso was de band tussen Engeland en het Franse graafschap Vlaanderen inmiddels zeer hecht geworden. Dankzij de gunstige landbouwomstandigheden was Engeland uitgegroeid tot de voornaamste leverancier van wol voor de bloeiende Vlaamse lakenindustrie. De wederzijdse economische afhankelijkheid was groot. Zowel Londen als de drie grote Vlaamse steden Brugge, Gent en Ieper hadden hun rijkdom voor een belangrijk deel te danken aan een handelsnetwerk dat zich uitstreekte tot ver in Europa. Naast wol werden ook grote hoeveelheden graan en wijn vervoerd. Londen was een belangrijke stapelplaats geworden, ondersteund door een grote Engelse handelsvloot.

Het graafschap Vlaanderen was veruit de rijkste streek van het koninkrijk Frankrijk. Sinds het einde van de negende eeuw voer het een onafhankelijke en op Engeland gerichte koers. Begin veertiende eeuw wilden de Franse koningen – gesterkt door het verdrijven van de Plan-

tagenets – hun greep op Vlaanderen versterken. Dat was een schrikbeeld voor de Engelsen: de Vlaamse havens zouden in Franse handen komen, met alle gevolgen van dien. Niet alleen zou de lucratieve handel in gevaar kunnen komen, maar ook zou de dreiging van een Franse invasie toenemen. Omgekeerd was Vlaanderen dankzij zijn havens voor de Engelsen ook de aangewezen aanvalsroute naar Parijs. Deze strategische overwegingen waren een belangrijke motivatie om opnieuw de strijd aan te binden met de Fransen.

Voor de Plantagenets speelden ook dynastieke overwegingen een belangrijke rol. Zij hoopten niet alleen het verlies van hun Franse grondgebied goed te maken, maar maakten bovendien via nog steeds hechte Franse familiebanden aanspraak op de Franse troon. Toen de Franse koning Filips VI in 1337 de hertogdommen Aquitanië en Gascogne afpakte van de Engelse koning Eduard III barstte de bom: het was het startschot van de Honderdjarige Oorlog, die zijn naam ten spijt 116 jaar zou duren.